

**ԻՐՄԱ ԽՈՍԻՏԱՇՎԻԼԻ
(ՎԶԱԿ)**

**ՎԱՄՆ ԿԱՐՆՈՑ ՔԱՂԱՔԻ
ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿՈՂՈՊՏՈՒՄՆ
ԸՍՏ ՀԱԿՈԲ ԿԱՐՆԵՑՈՒ (17-ԴԴԴ.)**

Հակոբ Կարնեցին XVII դարի ժամանակագիր է: Նրա գրչին են պատկանում մի քանի երկեր՝ ժամանակագրությունը¹, նրա հոր՝ Գևորգի կենսագրությունը², «Շինուած Կարնոյ քաղաքին» աշխատությունը³ և 1653 թ. Կարինի վանքերից մեկի կողոպտման պատմությունը⁴: Հակոբ Կարնեցու կենսագրությունից շատ քիչ տվյալներ են մեզ հասել: Այդ տվյալների համաձայն՝ նա ծնվել է «գեղեցկաշէն Թեոդոսուպոլիս»-ում, հետագայի Կարին քաղաքում նա քահանա է եղել Սուրբ Աստուածածին եկեղեցում: Իր տեղեկության համաձայն՝ ծնվել է 1618 թ.: Թե երբ և որտեղ է մահացել Հակոբ Կարնեցին, ցավոք, մեզ հայտնի չէ: Ինչպես գիտենք, իր «Ժամանակագրության» մեջ հիշված իրադարձություններից վերջինը («վերջին եզրը») տեղի է ունեցել 1672 թ., հենց այդ պատճառով ենթադրում ենք, որ Կարնեցին 1672 թ. Դեռ կենդանի է եղել, և նրա մահը կարող է եղած լինել միայն այդ թվականից հետո:

Հակոբ Կարնեցու հայրը Կարինի ավագ է եղել, այդ մասին քիչ ներքևում կ'իտեսնեք: Հակոբը գրում է, որ նա ստացել է ժամանակի լավագույն աստվածաբանական կրթությունը և քաջածանոթ է եղել հայկական մատենագրությանը: 1641 թ. էջմիածնում Փիլիպոս Ա Աղբակեցի (1633-1655) կաթողիկոսի հրամանով Հակոբը ձեռնադրվել է քահանա, վերադառնալով Կարին՝ «եղեն ժամասացք ի դեմ հորն իւրեանց Գեորգա»:

¹ Հակոբյան Վ., Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVIII դդ., Հ. 1, 1951, էջ 239-244:

² Նույն տեղում, Հ. 1, էջ 246-149:

³ Հակոբյան Վ., Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVIII դդ., Հ. 2, 1956, էջ 541-582:

⁴ ԿոստանեանցԿ., Տեղագիր Վերին Հայոց, Վաղարշապատ, 1903, էջ 53-60:

Կարինի եկեղեցիներից մեկի կողոպտման մասին պատմությունը պահպանված է Մատենադարանի ձեռագրերում՝ համար NN 2995⁵ և 6483⁶։ Ուշագրավ է այն, որ նշված պատմությունը կցված է Հակոբ Կարնեցու աշխատությանը՝ «Շինուած Կարնոյ Քաղաքին»։ Այդ աշխատություն մեզ հասել է 4 ձեռագրով (NN 4542, 8184, 2995, 6483, ձեռագրերը ընդօրինակված են XVIII-XIX դարերում)։ Բայց դրանցից միայն երկու ձեռագրում է պահպանված Կարինի եկեղեցու կողոպտման պատմությունը (N 2995՝ 1752 թ., իսկ N 6483՝ 1757 թ.)։ Ինչպես տեսնում ենք, Հակոբի աշխատություն գրելուց հետո չորս ձեռագիրն էլ կարճ ժամանակաշրջանում է արտագրված, և այս փաստը վկայում է աշխատության հանրաճանաչության մասին։

Եկեղեցու կողոպտման պատմությունն առաջին անգամ հրատարակել է Կոնստանյանցը 1903 թ. Վաղարշապատում։⁷ Ձեռագրերում պահպանված պատմությունը մի փոքր տարբերվում է հրատարակված բնագրից, այդ պատճառով, հնարավոր է, որ Կոնստանյանցի բնագիրը հրատարակելիս պետք է օգտագործեր ուրիշ ցուցակով (ձեռագրով), թեև ներածության մեջ այդ մասին նա ոչ մի բացատրություն չի տալիս։

Ինչ վերաբերում է Կարինի պատմությանը, այն գրված է միջին հայերենով, սակայն հանդիպում ենք աշխարհաբարի նշաններ։ Եթե ավելի ճշգրիտ լինենք, աշխատությունը գրված է կարինյան բարբառով, լեզուն հազեցած է թուրքական բառապաշարով։

Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու կողոպտման մասին պահպանված պատմությունը հետաքրքիր օրինակ է հանդիսանում XVII դարի հայկական եկեղեցու ու Օսմանյան Թուրքիայի հարաբերությունների վերաբերյալ։

Աշխատության սկզբում հեղինակը ճշգրտում է այն ժամանակաշրջանը, երբ այդ փաստը տեղի է ունեցել՝ «Յատուրս իշխանութեանն Տաճկաց ի մեծ ինքնակալ կայսերին Ստամպուլայ Սուլթանն Մահմեդին, որ տիրեալ է մինչև ի Կարս և զԿաղզվան, յունիս ամսոյ Բ. սուրբ Լուսաւորչի պահոցն, հինգշաբթի երեկոյն ի մեջ գիշերին կատարեցաւ այս պատահմունք...»⁸։ Պատմության մեջ հիշատակված սուլթանը Մեհմեդ IV-ը (1642-1693 թթ.) է, ով գահակալել է Օսմանյան կայսրությունում

⁵ Ցուցակ ձեռնագրաց Մաշտոցի անվան մատենադարանի, Հ. 1, էջ 450։

⁶ Նոյն տեղում, Հ. 2, էջ 164։

⁷ Կոստանեանց Կ., Տեղագիր Վերին Հայոց, Վաղարշապատ, 1903, էջ 53-60։

⁸ Կ. Կոստանեանց, Տեղագիր... էջ 54։

1648-1687 թթ.: Ինչ վերաբերում է պասին, դա փոքր պասն է եղել, որը «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի նշխարների գյուտի» տոնից առաջ էր կատարվում: Այլ կերպ այն «ամառային պահք» էին կոչում: Այնուհետև Հակոբ Կարնեցին պատմում է, որ գողերը լուսամուտից մտել են եկեղեցի, չարդախի կողմից: Այն ժամանակ եկեղեցում հինգ պահակ կար, որոնք քնած էին և չկարողացան տեսնել գողերի մտնելը: Գողերը վերցրել են եկեղեցու սպասքը՝ «անօթս, խաչ, սկիհ, արծաթե բուրվառ, ավետարան, շուրջառ»:⁹ Մինչ նրանք սպասքները էին հավաքում, պահակները արթնացել են, դուրս փախել և թաղամասում սկսել գոռալը: Վախեցած գողերը փախել են:

Վաղ առավոտյան գուժկանները եկել են Հակոբ Կարնեցու հոր՝ ավագերեց տեր Գևորգի մոտ և պատմել գիշերը տեղի ունեցած կողոպուտի մասին: Տեր Գևորգը տաճարի մոտ է հավաքել հոգևորականներին և ամբողջ ժողովրդին: Նրանք աղոթելուց հետո դիմել են *Արգ-րուսի* փաշա Մուրթազային, որը, ինչպես հեղինակն է բնութագրում, «էր տեսլեամբն գեղեցիկ և հասակաւն միջակ»: Երբ փաշան իմացել է, որ գողերը տաճիկներ (թուրքեր) էին, շատ է բարկացել և հրամայել է դահճապետին ու այլ զորավարներին գողերին որոնել, իսկ եթե զորավարները չկարողանային նրանց գտնել, գողերի փոխարեն զորավարները կդատապարտվեին: Փաշան այդպիսի հրաման տվեց քաղաքին:

Երրորդ օրը փաշային ուրախալի լուրհասավ այն, որ 12 գողերին բռնել են Կեղի գավառում, Լակզի գյուղում, որին Ղզլճան էին կոչում: Ուրախացած հայերը Աստծուն շնորհակալություն էին հայտնում օգնության և աջակցության համար: Հակոբն իր «Շինուած Կարնոյ քաղաքին» աշխատության մեջ նկարագրում է նշված ձորը և ասում է, որ «գաւառք գովելիքի ձորն Լակզի կոչեցեալ, ունի բազում գուղս, ծաղկաւէտ եւ խոտալիւր... եւ ունի գիւղաքաղաք զԿեղի փոքր դղեակ մի, եւ էայժմ պարոնանիստ եւ կարի ախորժահայք վարդապետաց սրբոց երաժշտականաց եւ բնակարան, դամբարան. եւ կայվանք Բ (2), այժմ միաբանակեցաց տեղիք, մինն անուն սուրբ Կարապետին եւ միունսն՝ սրբոյ կուսին Մարիամ ու Աստուածածնին. Եւանտիէ գաւառ մի գեղեցկաշէն յոյժ, պարոնանիստ, խոտալիւր եւ ջրաւէտ, անասնօք եւ ոչ-խարօք լի եւ գեղերօք Հայոց, որ այժմ Ղըզըլջան կոչեն:»¹⁰

⁹ Նույն տեղում, էջ 54:

¹⁰ Հակոբյան Վ., Մանր..., շ. 2, էջ 550:

Կիրակի օրը փաշան դիվան էր հրավիրել, բերել էին 12 գողերին: Նրանց առաջնորդն էր թագավորի սպասավոր մի ազնվական մարդ, ով տիրում էր երեք գյուղի և նրան Պարմագուհին էին կոչում: Իսկ երկրորդը մոլլա էր Շապան անունով: Փաշան ասաց, որ նրանք հայտնի մարդիկ էին և վարվում էին Սուլթանի անունով: Այդ պատճառով պետք է խոստովանեն, մեղավորներն են, թե ոչ: Նրանք հրաժարվեցին ընդունել այդ մեղադրանքը: Դրանից հետո փաշան հրաման տվեց պատժել նրանց: Այնուհետև միայն մոլլան խոստովանեց իր հանցանքը: Մոլլայի համախոհները փորձում էին արդարանալ, նրանք ասում էին, որ մոլլան սովորեցրել է, որ հայկական ոչխարը և եկեղեցու ապրանքը թուրքի համար հալալ է՝ («Շապան մոլլան մեզ գիր էտուր թե հայի մալն և եկեղեցույ ապրանքն թուրքին հալալ է. նորա համար զայդ արարինք»):¹¹ Բարկացած փաշան գողերից մեկի ուղեկցությամբ զորք ուղարկեց Լակզ գողացած իրերը բերելու համար: Իրերը ստանալուց հետո փաշան հրավիրեց հոգևորականներին և թուրքերի առջև փոխանցեց նրանցից գողացված ապրանքը: Փաշան նաև ավելացրեց, որ հայերի խաչն այնքան ուժեղ է, որ այն երբեք կորած չի լինի, իսկ փաշայի անունը մեծացավ նրա զորությամբ:

Այս պատմությունից երևում է, որ թուրք Մուրթագա փաշայի շնորհիվ գողերը ձերբակալվում և արժանի պատիժ են ստանում, իսկ եկեղեցու գողացված սպասքներն ու անոթները վերադարձվում են:

Փաշան դատապարտեց գողերին և այդ գործի համար և վճար չվերցրեց: Ինչպես նշում է Հակոբ Կարնեցին, այդ գործավարությունը ընթանում էր 3-4 օրվա ընթացքում: Ուրախացած հայերն ասում էին, որ այդ գործն իրականացնող փաշան իսկական քրիստոնյա էր:

Կրոնավորի համեստությամբ Հակոբ Կարնեցին հիշատակարանի վերջին գրում է, որ նա գրել է այդ պատմությունը հաջորդ սերունդների և այդ վանքի ծառայողների համար, որպեսզի գիտենան և զգույշ լինեն: Հիշատակարանի վերջում հեղենակը մատնանշում է այդ փաստի ժամանակը. «Այս եղև ի թուականութեանն մերում ՌՃԲ. ի ժամանակս հայրապետութեան Սուրբ Էջմիածնայ Տեառն Փիլիպպոսի երիցս երանեալ կաթողիկոսին և առաջնորդութեան Կարնոյ քաղաքիս Սարգիս վարդապետին, որ բազում շինուածով զարդարեաց զվանքս մեր. զարդարեսցէ Տէր Աստուած զհոգի նորա երկնային լուսովն, ամէն:»¹²

¹¹ Կոստանեանց Կ., Տեղագիր... էջ 58:

¹² Կոստանեանց Կ., Տեղագիր... էջ 60-61:

Այսինքն, այդ պատմությունը տեղի է ունեցել 1102 (1653 թ.) թ., Փիլիպոս III-րդի կաթողիկոսության ժամանակ, որը ձեռնադրել է Հակոբ Կարնեցուն որպես քահանա Էջմիածինում և Կարին քաղաքի կառավարիչը Սարգիս վարդապետի ժամանակ: Այս Սարգիսը է եղել վանքի նորոգիչը:

Ինչպե՞ս է այդ պատմությունը կարևոր և հետաքրքիր մեզ համար: Առաջին հերթին նրանով, որ պատմության մեջ անվանված են պատմական անձինք, թուրք և հայ աշխարհիկ գործիչներ ու հոգևորականներ: Ընդհանրապես, պատմությունը կազմված է աղբյուրների հիման վրա, իսկ այդ աղբյուրները առաջնային նշանակություն ունեն: Այդ պատմության երկրորդ և շատ կարևոր գործոնն այն է, որ փաստերը մանրամասնորեն են նկարագրված: Այդ բոլորը պարզ պատկերացում է տալիս Օսմանյան Թուրքիայի այն ժամանակաշրջանի սոցիալական ու քաղաքական դրության մասին:

Ինչպես նշել ենք, Հակոբ Կարնեցին գրել է «Շինուած Կարնոյ քաղաքին», որի մեջ բացի Կարին (Արզրում) քաղաքի հիմնադրման և հետագա պատմությունից, տրված է «Վերին Հայոց» (Արզրումի վիլայեթի) պատմական-աշխարհագրական նկարագրությունը, նրա քաղաքական ու սոցիալական վիճակը: Հենց այդ պատճառով է, որ նշված աղբյուրը շատ կարևոր է այդ ժամանակաշրջանի պատմությունն ուսումնասիրելու համար:

Դարերի ընթացքում Արզրումը եղել է Օսմանյան կայսրության սահմանամերձ գլխավոր բերդաքաղաքը հյուսիսարևելյան կողմում: Այն գլխավոր հենարանը է եղել ոչ միայն Վրաստանի, այլ նաև Արևելյան Հայաստանի ու Իրանի վրա հարձակվելու համար:

Թեոդոսիոպոլիս-Կարին-Արզրում-Էրզրումը գտնվում է Փոքր Ասիան ու Իրանը կապող գլխավոր ճանապարհին, այդ պատճառով եղել է Արևմտյան Հայաստանի ամենամեծ քաղաքը, իսկ հիմա այն Արևելյան Թուրքիայի գլխավոր քաղաքներից մեկն է:

1049 թ. Սելջուկների կողմից Արծն քաղաքի ավերումից հետո քաղաքի բնակչությունը տեղախոփվել է Թեոդոսիոպոլիս, դրա համար քաղաքին կոչեցին Արզան Ար-Ռում՝ նույն է թե՛ Հռոմի Արզանը: Դա արաբական անունն է, որտեղից հետագայում ծագել է Էրզրում անունը:

Ինչպես գիտենք, ամբողջ XVI-XVII դարերի ընթացքում Սեֆյան Իրանի և Օսմանյան կայսրության միջև անդադար պատերազմներ էին ընթանում: Իսկ այդ պատերազմների ասպարեզ էին դարձել Վրաս-

տանը և Հայաստանը, ինչը չափազանց ծանր հետևանքներն է ունեցել այս երկրների հետագա զարգացման համար:

XVI դարիառաջին կեսին Օսմանյան կայսրությունն աշխարհի ամենահզոր պետություններից մեկն էր: Այդ ժամանակաշրջանում է Օսմանյան կայսրությունն սկսում նվաճումները Իրանի, Անդրկովկասի և արաբական երկրների տարածքների հաշվին: Օսմանյան կայսրությունը հատկապես շահագրգռված էր գրավելու Անդրկովկասով անցնող առևտրային ճանապարհները և վերահսկել այնտեղ բնական պաշարներն ու հարստությունը:

Օսմանյան կայսրությունը նոր գրավված տարածքները բաժանում էր սանջակների, կազմում էր օրենքագրքեր (Կանուն-Նամեներ): Այդ միջոցառումով Սուլթանը ցանկանում էր միացնել գրավված տարածքները և այնտեղ հաստատել օսմանյանսոցիալ-քաղաքական համակարգը: Հակոբ Կարնեցին իր աշխատության մեջ նկարագրում է Օսմանյան կայսրության կառավարման համակարգը և ասում է, որ ի տարբերություն քրիստոնյաների ու հրեաների, որոնք մեծամիտն են և միշտ հակադրվում են թագավորին, թուրքերը հավատարիմ են և բոլորը իշխաններն ու բեկլարբեկները կամ գերագահները հնազանդվում են թագավորին: Այսպիսի համակարգը խիստ քաղաքական կառավարման արդյունքն էր: Սակայն, թուրք-պարսկական պատերազմների մասին խոսելիս հեղինակ նշում է, որ պարսիկներն ավելի բարբարոս էին, քան թուրքերը: Հատկանշական է, որ թե Արևելքում, թե Արևմուտքում մղված անդադար պատերազմների ընթացքում օսմանյանսուլթանը որոշ դեպքերում հարկադրված էր զիջումների գնալնվաճված երկրներին: Օսմանյան կայսրությունը չէր կարողանում իրականացնել իր նախանշած նպատակը, և հնարավոր է այդ պատճառով էր նվաճված երկրների «օսմանացման» գործընթացը ընթանում դանդաղ դարերի ընթացքում:

Վրաստանի օրինակով կարող ենք տեսնել, թե օսմանյան կառավարությունն ինչպիսի ճկուն և զգույշ քաղաքականություն էր վարում վրացի ֆեոդալների (ավատատերների) նկատմամբ: Այն մահմեդական վրացիներին դասակարգային արտոնություններ էր տալիս, սակայն որոշ դեպքերում հանդուրժում էր նաև մի շարք ֆեոդալների քրիստոնյա լինելը: Այսպիսի քաղաքականությունը պետք է մասնատեր տեղական ֆեոդալական ուժերը, աթաբեկից պետք է հեռացնր քրիստոնեությունը պահպանած ազնվականներին և նրանց իր կողմն գրավեր:

Օսմանյան կայսրության այդ քաղաքականության միակ նպատակն էր հակառակորդներին պառակտելը՝ որոշ զիջումների ու արտոնությունների միջոցով իր կողմը քաշելով հակառակորդներին մասին և հենց նրանց աջակցությամբ հնազանդեցնելով երկիրը: Հատկանշական է այն, որ օսմանյանությանը այդ զիջումներն ու արտոնությունները երկարաժամկետ չէին և հետզհետե վերացնում էր դրանք:

Ինչ վերաբերում է հայկական համայնքին, Հակոբ Կարնեցին մի քանի անգամնշում է, որ պետության մեջ խիստ իրավունք է գործում. «Ամենայն շրջակայ բերթորայքս եւ գաւառքս, զորս պատմեցից կարգաւառ հասարակ հուքմի եւ հրամանի ներքեւ ի սորա են, զի ոչ ոք կարէ կիալ ընդդէմ հրամ[ան]աց սորա, ոչ պարոն, եւ ոչ իշխան, այլ հնազանդեալ ամենեքեան... Եւ թէ մեծ պատերազմ կամ թագաւորի հրաման լինի իւր կերւացքովն ամենայն ՃՌ (100.000) Թուրքի ձիաւորելան է քաղաքէս»:¹³ Մեր բնագրի օրինակից երևում է, որ կողպտված տաճարի հոգևորականներն ու ժողովուրդը արդարություն գտնելու համար գնացել էին փաշայի մոտ: Աշխարհիկ իշխանությունը ներկայացնող փաշան, օրենքի պաշտպանն է եղել նրանց: Ավելին, նա ոչ մի նվեր չի ստանում այդ գործը իրականացնելու համար և հրապարակային է պատժում մեղավորներին: Եվ հակառակը, մոլլան՝ մուսուլման հոգևորականը ոչ միայն չի օգնել վերջիններիս, այլև հակառակը. դրդել է այս հանցանքի կատարողներին չարիք գործելու:

Այս պատմությունը բարու հաղթանակն է չարի հանդեպ, պատմություն արդարության ու ամենօրյա փորձություններից խուսափելու, մահմեդական ու քրիստոնյա ազգերի խաղաղ համակեցության վերաբերյալ: Հենց այդ պատճառով է, որ նշված պատմությունը շատ ուրախալի ու հատկանշական էր այնքան, որ սրանից առանձին պատմություններ էին հյուսում և ավանդում սերնդից սերունդ:

¹³Հակոբյան Վ., Մանր..., Հ. 2, էջ 560:

IRMA KHOSITASHVILI
(GNCM)

ON THE ROBBERY OF HOLY VIRGIN'S CHURCH
ACCORDING TO JACOB OF KARIN (17TH C.)

Armenian author Jacob of Karin (17th c.) has written several compositions. Among them is the story of robbery of Holy Virgin's church in Karin. The author is the eyewitness of the events happening in the story therefore, the socio-political picture of Ottoman Empire drawn in this composition bears much importance and credibility.

As Jacob of Karin writes, it happened in the times of the Sultan of the Ottoman Empire Mehmed IV (1648-1687). Among the several events described in detail, there are some interesting aspects worth to mention. For the reason of the Armenian Church robbery in Ottoman Empire the Armenian community makes complaints. The complaints were rejected by the local Turkish cleric. On the contrary, it even motivated robbers. Despite such unfair bearing Armenian community and clergy do not give up and go to supreme leader of the Empire to judge, unearth truth and execute justice. As Jacob writes in his another composition "Beautifully Built City of Karin", Ottomans had supreme justice in their empire, unlike Christians and Hebrews who were always opposite to their leader. So, here, in this case also, the supreme leader of the empire helps the community, executes justice, put to death robbers and do not takes any present from thankful Armenians.

This is a story of victory of good over evil, story of justice and about Christians and Muslims living together in peace. That is reason why this story was so pleasing and important to tell others, so, they used to write it as a separate narrative and give from generation to generation.